

pregledni znanstveni članek
prejeto: 1999-11-06

UDK 738:663.2(497.5 Dalmacija)"-03/03"

VINSKE AMFORE I POSUDE ZA POSLUŽIVANJE VINA SA HRVATSKE OBALE JADRANA

Zdenko BRUSIĆ

Filozofski fakultet, HR-23000 Zadar, Obala Kralja Krešimira IV. 2

IZVLEČEK

Prispevek govori o velikih transportih vinskih amfor, o čemer pričajo mnoga podvodna odkritja, ter o uvozu posod iz istega časa za serviranje in pitje vina, ki so jih v zadnjih stoletjih pred in v prvih stoletjih po Kristusu na veliko uvažali v Liburnijo. Poseben poudarek je namenjen razkošnemu keramičnemu posodju z reliefno dekoracijo, ki ga je avtohtono prebivalstvo uporabljalo med pogrebnimi obredi in drugimi svečanostmi. Tradicija uvoza razkošnega vinskega posodja po helenističnem barvnem posodju se nadaljuje z uvozom helenistične reliefne keramike iz jadranskih delavnic, potem aretinske severnoitalske sigillate in glaziranega posodja iz različnih delavniških središč in številne vzhodne sredozemske reliefne keramike, posebno tiste iz knidskih delavnic.

Ključne besede: amfore, reliefno helenistično posodje, aretinsko posodje, Liburnijci, keramika, Dalmacija, podvodna arheologija, rimska doba, transport, uvoz-izvoz, pilske navade, kult

WINE AMPHORAE AND WINE SERVING VESSELS FROM THE CROATIAN COAST OF THE ADRIATIC SEA

ABSTRACT

The treatise deals with the great transports of wine amphorae made evident during the underwater investigations as well as with various wine serving and drinking vessels imported to a great extent to Liburnia in the last few centuries BC and in the first few centuries AD. A special emphasis is laid on the luxury pottery with relief decoration used by the autochthonous population during funeral rites and other ceremonies. The tradition of import of luxury wine vessels after the Hellenistic coloured vessels continues with the import of relief pottery from Adriatic workshop centres, then the Arretine and Northern Italian sigillate as well as vitrified vessels from various other workshop centres and numerous Eastern Mediterranean relief pottery, particularly from Knidus centres.

Key words: amphorae, relief Hellenistic vessels, Arretine vessels, Liburnians, pottery, Dalmatia, underwater archaeology, Roman period, transport, import-export, drinking habits, cult

Vinova loza (*Vitis vinifera*) ili divlja loza (*Vitis silvestris*) vjerojatno je rasla kao samonikla biljka duž obala Jadrana i na otocima kao i na ostalim obalama Mediterana, te možemo pretpostaviti da je prapovijesni stanovnik mediteranskih obala došao vrlo rano do spoznaje o korištenju ove biljke za proizvodnju vina i također upotrebu ove opojne tekućine (Zaninović, 1979).

U ovom radu mislimo pak govoriti o vremenu helenizma i rane antike kada su narodi Histra, Japoda, Liburna, Delmata i drugi, već uvelike koristili vino bilo da su ga sami proizvodili ili nabavljali preko grčkih i kasnije rimskih emporija. Moramo naglasiti da je duž istočne obale Jadrana vodio stari plovidbeni pravac koji je još od prapovijesnih vremena spajao istočni Mediteran sa srednjom Evropom. Plovidba se odvijala uz obalu uz dnevno korištenje kremenog vjetrova a brojne prirodne uvale na kopnu i otocima pružala su brodovima idealna zakloništa noću i u vrijeme nadolaska nevremena. Na plovidbenoj ruti a posebno u stajalistima uspostavljeni su rani kontakti i trgovačka razmjena autohtonog stanovništva s pomorcima i trgovcima koji su ovuda plovili prema gornjojadranskim emporijama u Spini i Adriji u grčkom i helenističkom razdoblju ili prema Akvileji i Raveni u vremenu rane odnosno kasne antike. Stoga su na ovoj pomorskoj prometnici evidentirani rani udesi trgovačkih lađa, a između njih je i veliki broj brodoloma, koji, sudeći po ostacima amfora, pripadaju trgovačkim transportima koji su prevozili vino i u manjoj mjeri ulje. Najveći broj ovih brodoloma od kojih su svakako najbrojniji oni s amforama za vino, možemo na Mediteranu a i u Jadranu datirati u vrijeme od 150. godine prije do kraja drugog stoljeća poslije Krista (Parker, 1992, fig. 4; Starac, 1995). Većina ranih amfora pronađenih na istočnojadranskim podmorskim udesima pripada raznim varijantama grčko-italjskih amfora, amforama tipa Lamboglija 2, zatim Dressel 6A i 6B (amforae oleariae) te nešto manje tipovima Dressel 2-4, zatim rodskim, knidskim i drugim varijantama. Veliki dio ovih amfora izrađivan je na području Jadranskog bazena u Apuliji, Picenumu, Istri a vjerojatno i na nekim drugim mjestima (Lamboglija 2, Dressel 6A). Možemo s pravom pretpostaviti da je iz ovih prostora prevožena i najveća količina vina, barem u prvom stoljeću prije i u prvom stoljeću poslije Krista.

Prema nalazima ulomaka amfora jadranskih tipova nađenim na brojnim gradinskim naseljima te u naseljima priobalnih Histra, Liburna, Delmata, Daorsa i drugih naselja autohtonog stanovništva, izgleda da je veliki dio ovih tereta evidentnih danas jedino po nađenim udesima trgovačkih lađa završavao u istočnojadranskim emporijama, odakle je vino transportirano i u udaljenija središta poput Varvarije, Aserije, Ridera, Ošanica i dr. Naime, brojne ulomke helenističkih amfora, koje su možda sadržavale isejsko vino ali i rijetke bradavičaste skifose i drugo posude za posluživanje i ispijanje vina, nalazimo na utvrdi naroda Daorsa u Ošanici neda-leko Stoca u Hercegovini.

Možda najbolji primjer ove vinske trgovine predstavljaju ostaci antičke lađe i tereta iz početka prvog stoljeća poslije Krista, otkrivene kod otoka Zlarina neda-leko Šibenika (Brusić, 1974; Parker, 1992, 318). Brod je izgleda doživio udes, tako da je vjerojatno uslijed jakog sjevernog vjetrova bio bačen na jedan od rtova spomenutog otoka. Prema debljini rebra broda i na osnovi raspona pronađenih olovniha cijevi brodske crpke (oko 9 metara), moglo se zaključiti na osnovi usporedbe s drugim nalazima na Mediteranu da je brod mogao biti dug oko 30 metara (Casson, 1971, appendix 1). Među ostacima tereta i opreme lađe na mjestu udesa nađeno je relativno malo vinskih amfora, koje su prema žigu radionice bile ukrcane i vjerojatno napunjene vinom u okolici Napulja. Uz spomenute amfore nađeno je na ostacima brodoloma i dosta keramičkog posuda od kojeg razlikujemo dvije vrste. Jednu namijenjenu prodaji koja je obično nađena u više serija i primjeraka, i drugo, keramičko posude različite vrste, uglavnom po jedan primjerak, (često s grafitom NI), koje posude je vjerojatno bilo svojina posade broda. Keramička roba namijenjena prodaji odnosila se na serije posuda (krateri, oinohoe, skifosi, kupe i dr.), što se u antici upotrebljavalo za mješanje, posluživanje i ispijanje vina (Tab. 6). Neke od ovih posuda, posebno veliki krateri, reljefno su dekorirane prikazima Herakla, Viktorije i svezanog roba, i uglavnom potječu iz maloazijskih (pergamskih) radionica. Druga serija posuda bez ukrasa, te jedan od više nađenih oinohoa također su proizvod maloazijskih radionica. Na brodu je također pronađena i aretinska kupa prema čijim žigovima se moglo odrediti vrijeme potapanja broda (Brusić, 1990, 87). Kako je antički brod doživio brodolom izvan uobičajnih plovidbenih ruta i nije, kako smo naglasili, bio pod punim teretom, može se pretpostaviti da je dio svog tereta iskrcavao odnosno prodao u nekom od antičkih emporija u donjem toku rijeke Krke, Skardonu ili uvali današnjeg Zatona u blizini Šibenika prema kojoj je komunicirala 2,5 kilometara udaljena liburnska Arauzona gdje su u slojevima naselja nađene vrlo rijetke ručke vinskih posuda identične ručkama servisa iz brodoloma kod Zlarina.

Upravo na nekropoli spomenutog naselja Arauzone ali i na drugim nekropolama, naseobinskim objektima i u lučkim prostorima brojnih antičkih naselja u Liburniji pronađen je veliki broj reljefno dekoriranog posuda kojeg prema obliku i reljefnom ukrasu na površini možemo svrstati u vinske posude.

Istraživanja nekropole liburnskih naselja Arauzone (Velike Mrdakovice kod Šibenika), Nadina, Gradine kod Dragišića ali i lučkih ili lučko radioničkih centara izvan Liburnije (Resnik kod Kaštela), pokazala su da je već u drugom i prvom stoljeću prije Krista u Liburniji bilo omiljeno i uvozilo se reljefno helenističko posude kao nastavak kontinuirane potrebe Liburna (poput ranijeg bojanog posuda iz apulskih radionica) za ovim luksuznim

keramičkim proizvodima. Ulomci velikih reljefnih kratera i tzv. megarskih čaša pronađeni su u velikim grobnicama helenističkog tipa na spomenutim nekropolama, a njihova fragmentiranost i primjeri naknadnog izlaganja vatri keramičkih krhotina zorno ukazuju na ritualno razbijanje ove luksusne keramičke robe u okviru pogrebnog ritusa (Brusić, 1988; 1990) (Tab. 1).

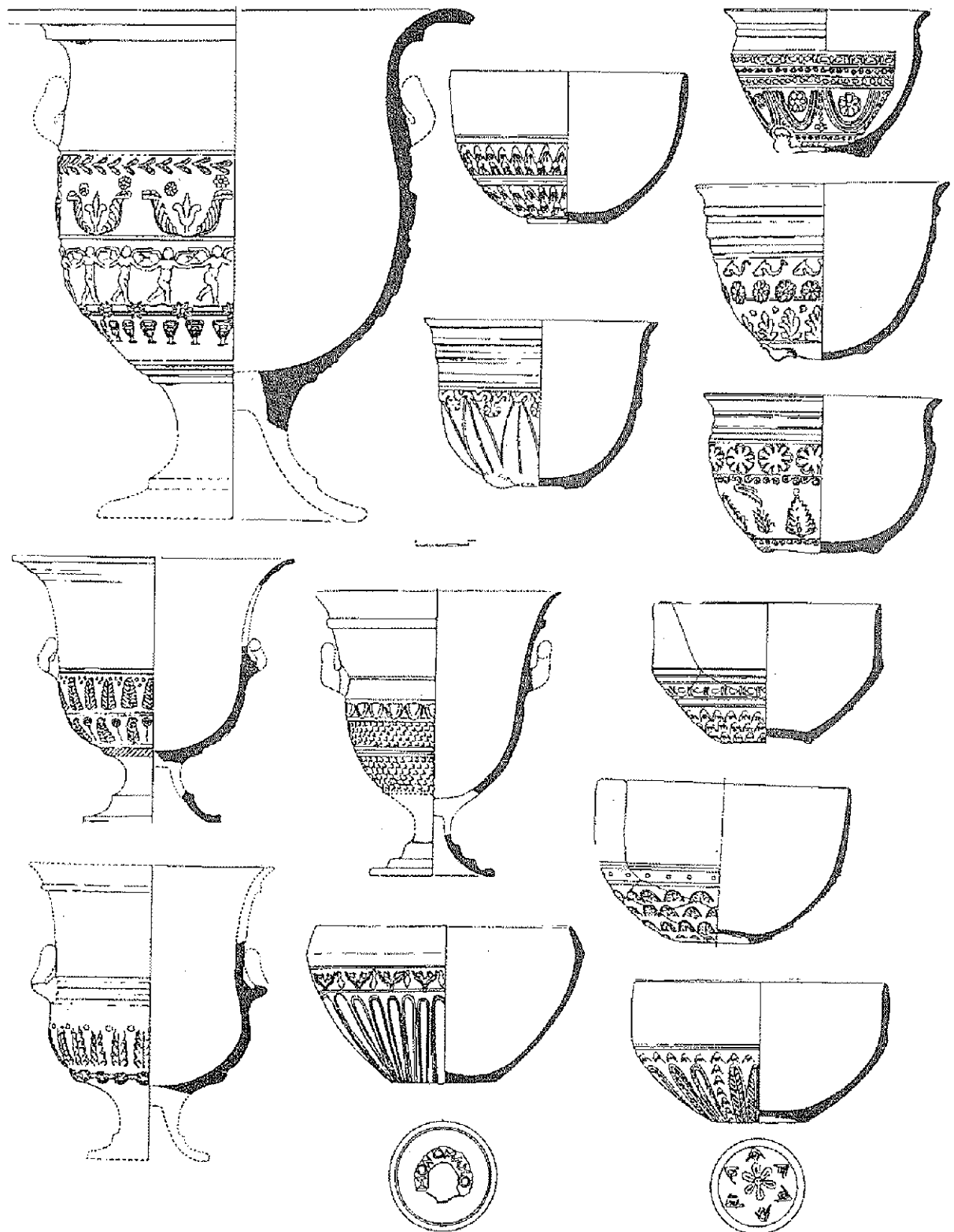
Tijekom istraživanja liburnskih nekropola iz vremena pokopa s inhumacijom ili kasnijih s incineracijom mogu se rekonstruirati obredi koji su se održavali prilikom pokopa članova pojedinih zajednica. Keramički reljefni krateri, bilo da su funeralnog karaktera ili su bili u upotrebi i kod drugih svečanosti, imali su funkciju recipijenta za vino koje se tijekom ovih obreda nad grobom ulijevalo u megarske čaše i ispijalo, odnosno lijevalo po odru ili kasnije pogrebnoj lomači te nakon toga razbijalo a fragmenti su stavljani u grobnu raku ili prosipani oko urne.

Prilikom ovakve prakse ritualnog razbijanja reljefnog luksusnog posuda u pogrebnom ritusu isključivo domorodačkih Liburna u prvom stoljeću prije i prvom stoljeću poslije Krista, uvelike je korišteno vinsko reljefno dekorirano posude jadranskih radionica u vrijeme helenizma (Tab. 1), zatim aretinske posude (Tab. 2), i u najvećoj mjeri sjevernoitalske sigillate, naročito kupe i skifosi tipa "Sarius" (Brusić, 1989) u kasnijem vremenu (Tab. 3). Možda se ovakva praksa pogrebnog ritusa, ali i intenzivnog importa luksusnog posuda, nastavila i kasnije kada uz spomenute aretinske kupe i sjevernoitalske skifose susrećemo i brojnije posude s bradavičastim ukrasom (Tab. 5), maloazijske posude (Tab. 7), posude s ocakljenom površinom (Tab. 4), zatim raznovrsne proizvode knidskih radionica (Tab. 7; 8), i reljefno

posude iz afričkih radioničkih centara (Brusić, 1993, 81-90; 1999, 30-46).

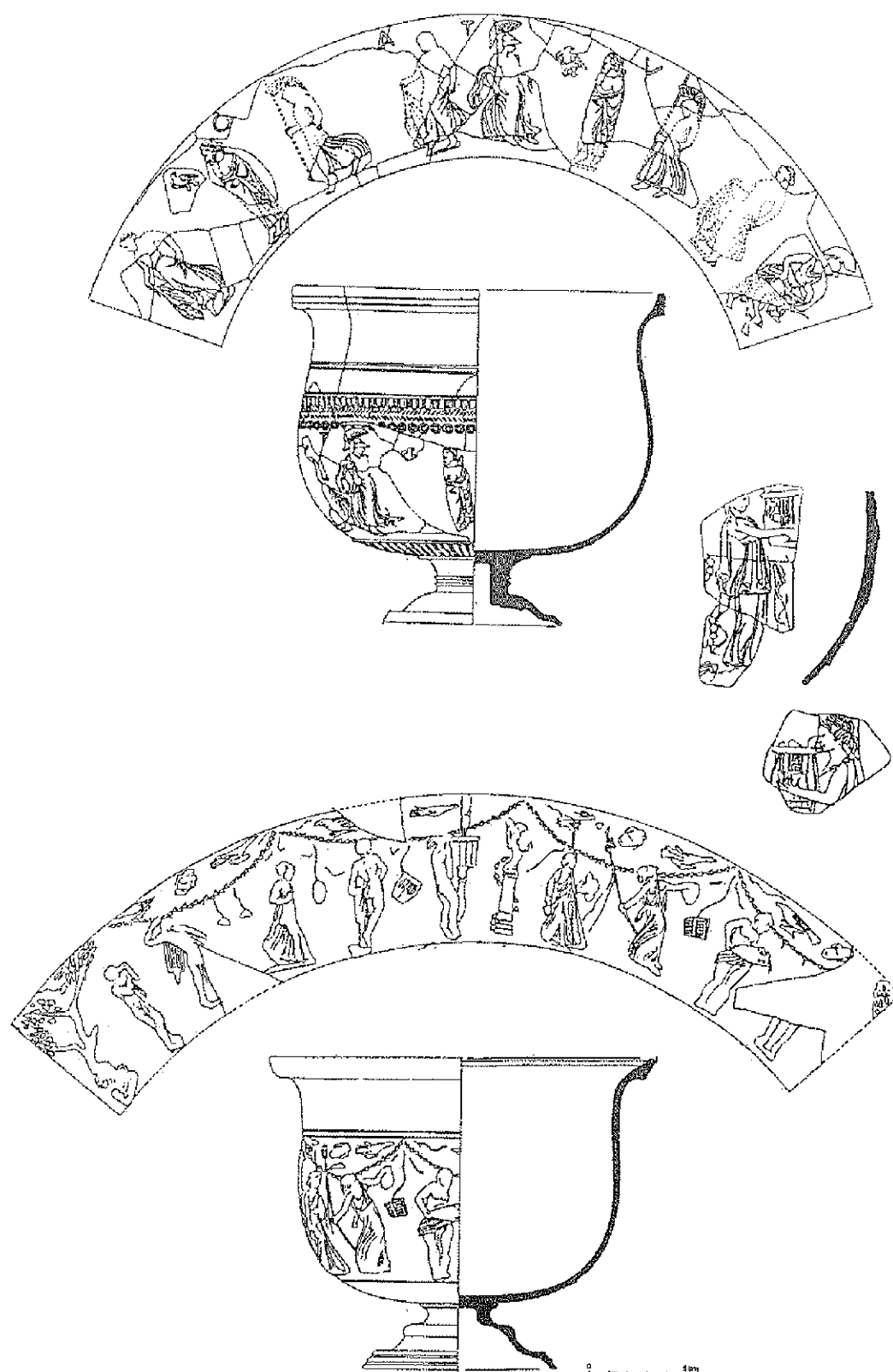
Većina spomenutog vinskog posuda su krateri, oinochoe, skifosi, kupe, amforisci ili enofore, zatim posude s grotesknim prikazima ili recipijenti u obliku raznih životinja (Tab. 8). Gotovo sva dekoracija koja se pojavljuje na ovim posudama, bilo ona figuralna ili vegetabilna, vezuje se uz dionizijski kult pa uz navedene oblike dodatno atribuiraju ovu vrstu posuda širokom ansamblu vinskog posuda koje je bilo veoma omiljeno kod autohtonog stanovništva jadranskog priobalja, posebno Liburna.

Navedene arheološke spoznaje potkrepljuju također i brojni antički pisci koji upravo za domorodačko stanovništvo priobalja Ilirika kao i predalpskih oblasti naglašavaju njihovu neumjerenost u konzumaciji vina i ostalih opojnih tekućina. Naime, vinova loza je stalni pratilac civilizacije, posebno na prostoru Mediterana gdje su njen plod grožđe a posebno njegov sok vino bili jedan od bitnih poticaja i nadahnuće čovjekovom stvaralaštvu i civilizacijskim dosezima Mediterana. Vinu odnosno njegovom opojnom djelovanju u prvome redu trebamo zahvaliti za cijeli ansambl oblika posuda i raznovrsnosti scenskih prikaza na njima, koji nam je ostao sačuvan od prialpskih brončanih situla mladog željeznog doba, preko grčke slikane keramike, helenističkog reljefnog posuda, aretinskih kupa, sjevernoitalske sigillate, istočnomediteranskog ocakljenog i drugog posuda kao i raznovrsnih knidskih enofora, anforiski te recipijenata sa životinjskim prikazima, ali i drugih većih ili manjih posuda od keramike, stakla ili plemenitih kovina u kojima se mješao, posluživao i ispijao ovaj dionizijski dar.

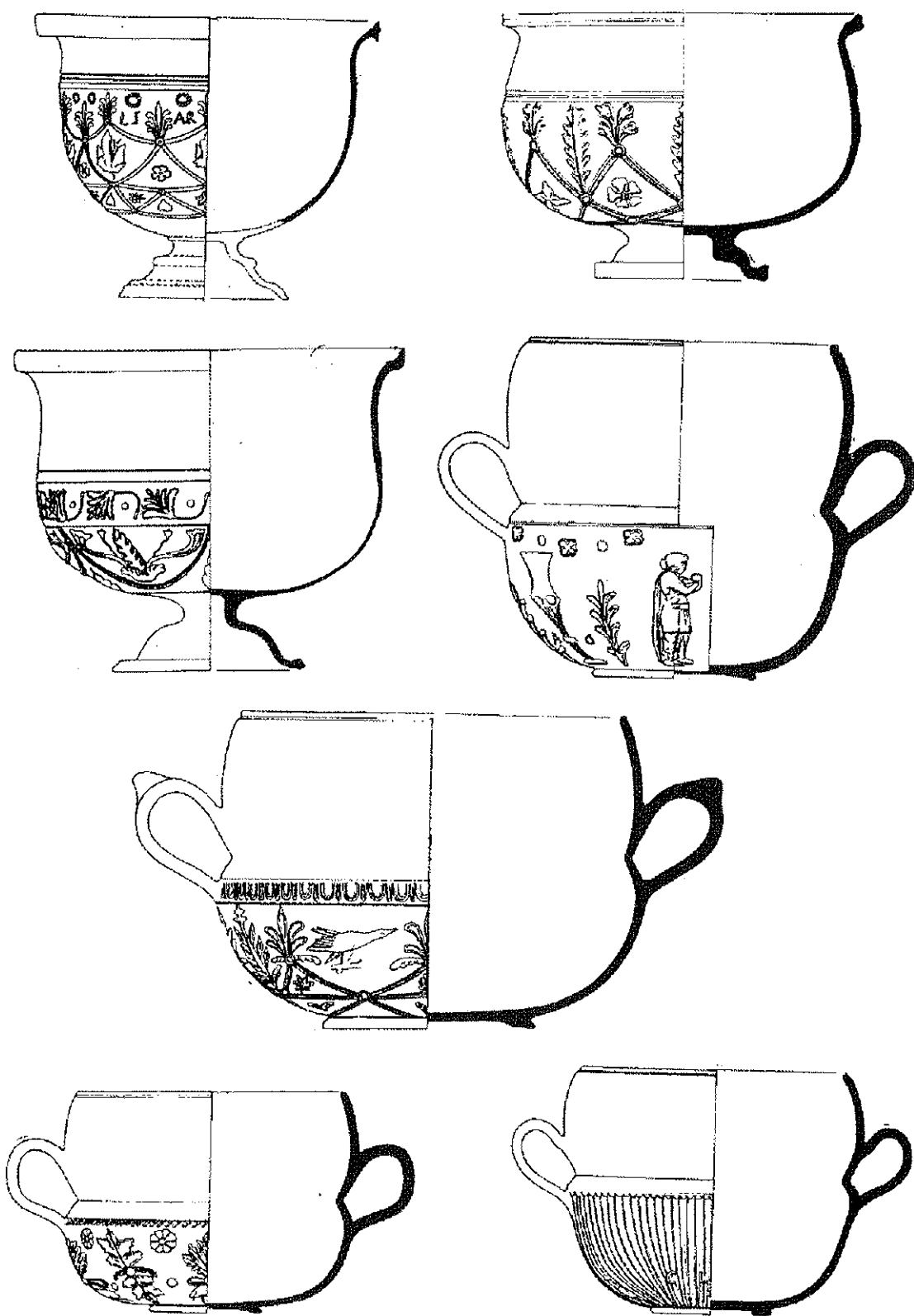
Tab. 1: Helenistička reljefna keramika (2. - 1. st. prije Krista).

Tav. 1: Ceramica ellenistica con decorazioni in rilievo (II - I sec. a. C.).

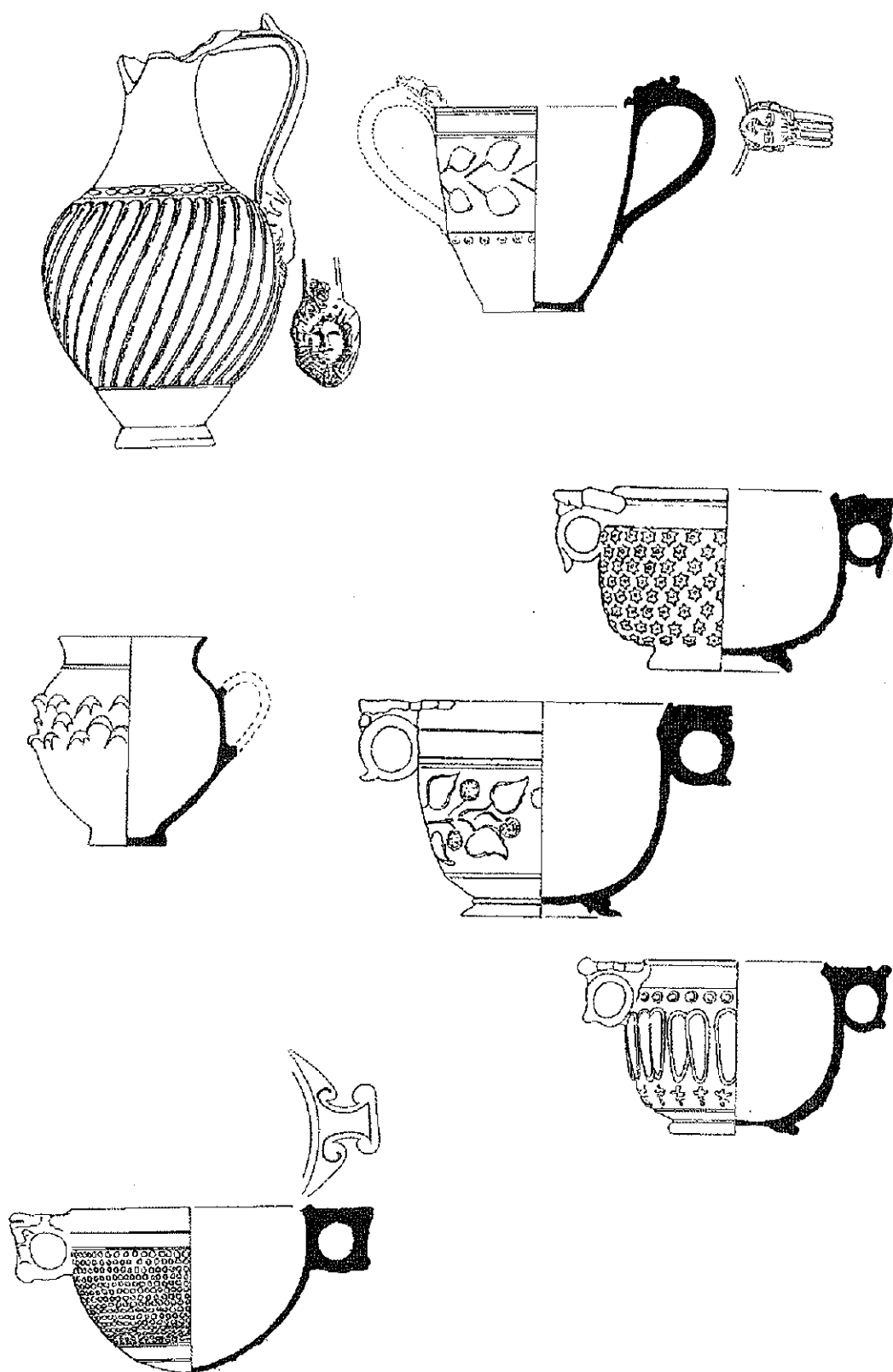

Tab. 2: Aretinska sigillata (konac 1. stoljeća prije i početak 1. st. poslije Krista).

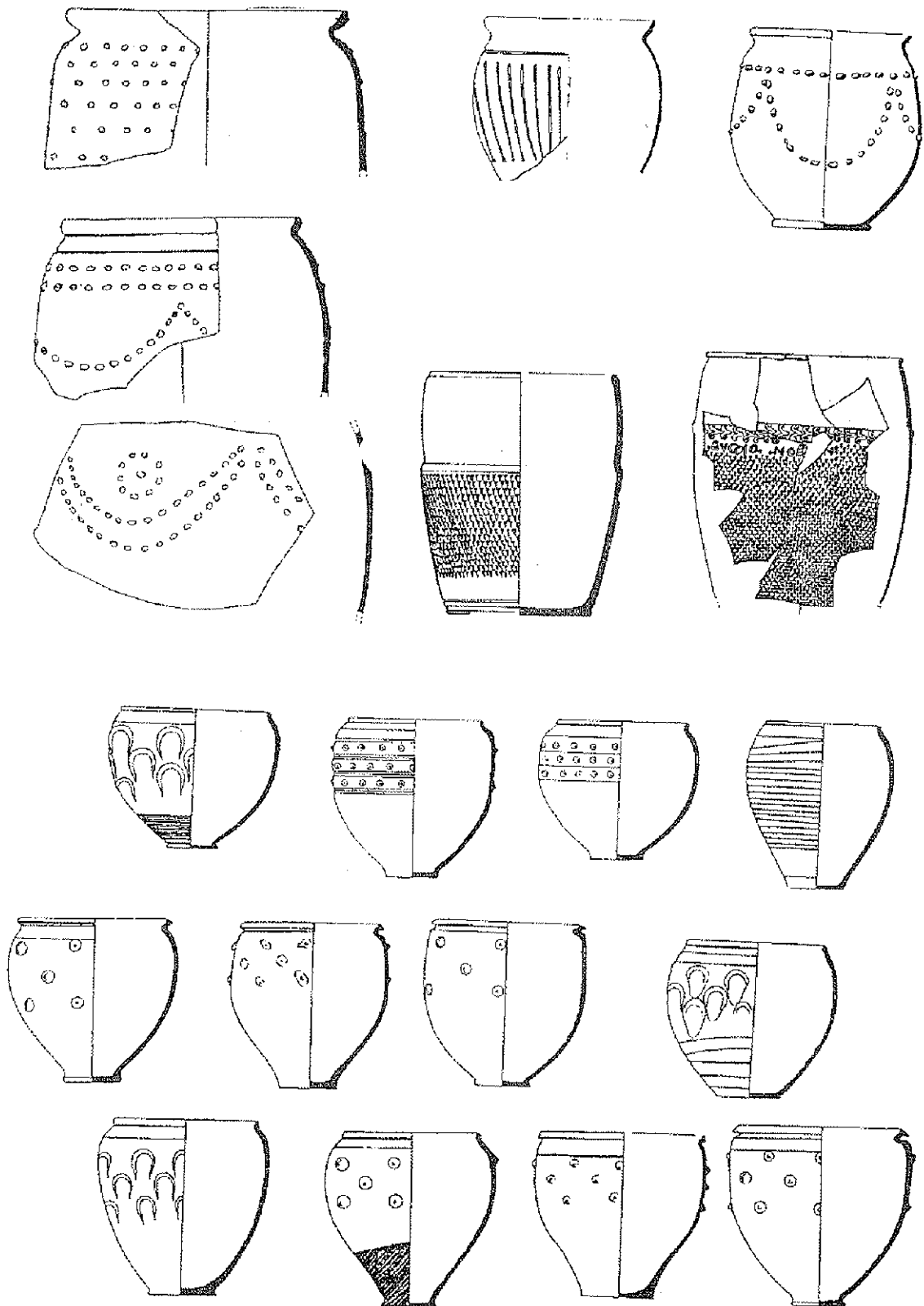
Tav. 2: Terra sigillata aretina (fine I sec. a.C. e inizio I sec. d.C.).

Tab. 3: Sjevernoitalske kupe i skifosi tipa Sarius (konac 1. stoljeća prije i početak 1. st. poslije Krista).
Tav. 3: Coppe norditaliche e skifos del tipo Sarius (fine I sec. a.C. e inizio I sec. d.C.).

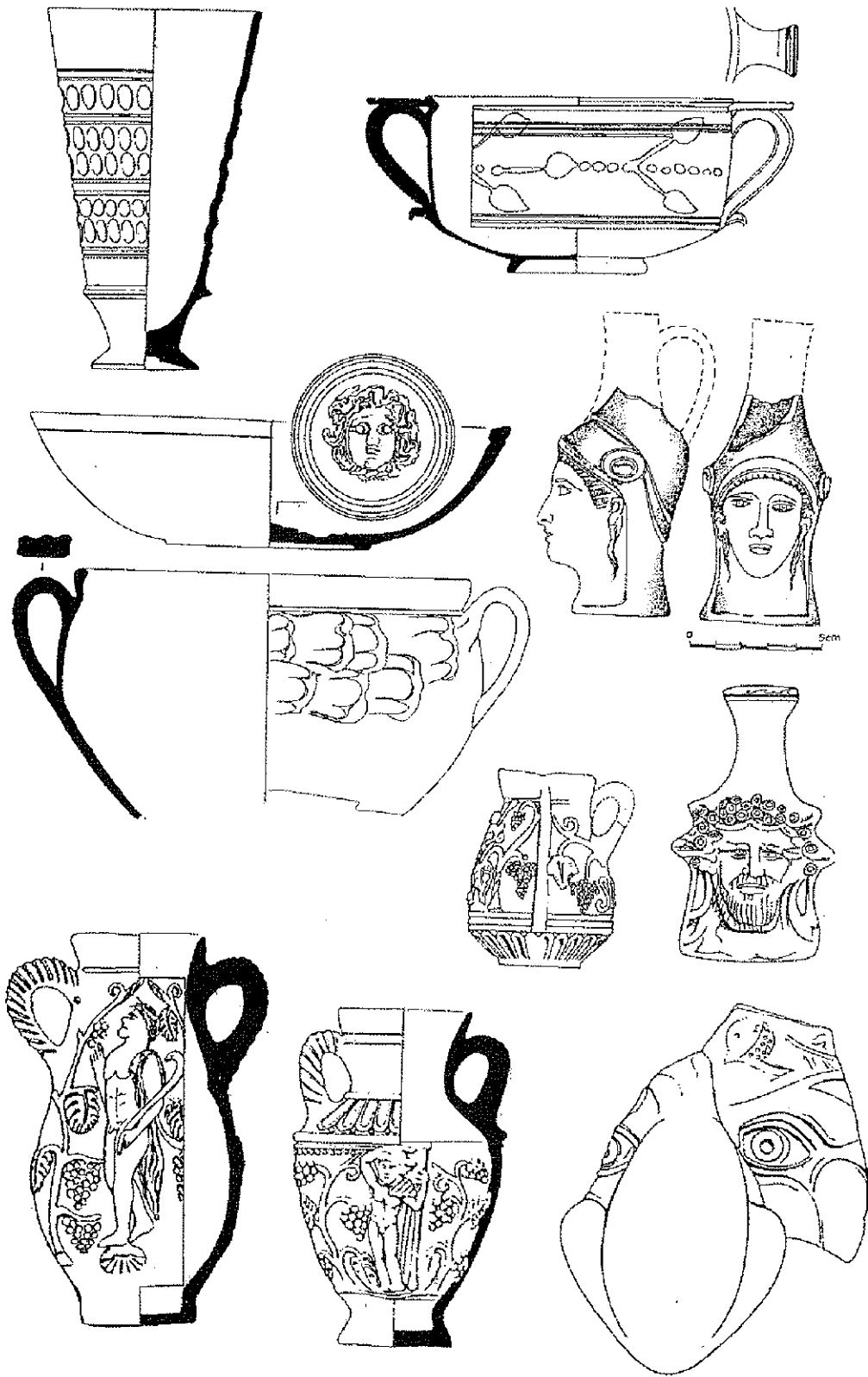
Tab. 4: Ocakljeno posuđe sjevernoitalskih i istočnih radionica (konac 1. stoljeća prije i 1. st. poslije Krista).
Tav. 4: Vasellame smaltato di officine norditaliche e orientali (fine I sec. a.C. e I sec. d.C.).

Tab. 5: Čaše tankih stijenki s bradavičastim ukrasima, razne radionice (konac 1. stoljeća prije i 1. st. poslije Krista).
Tav. 5: Bicchieri dalle pareti sottili con ornamentazione, laboratori vari (fine I sec. a.C. e I secolo d.C.).

Tab. 6: Vinsko posude s podmorskog nalazišta kod Zlarina (konac 1. stoljeća prije i početak 1. st. poslije Krista).
Tav. 6: Vasellame per il vino dalla zona archeologica sottomarina presso Zlarin (fine I sec. a.C. e inizio I sec. d.C.).

Tab. 7: Vinsko posude maloazijskih i knidskih radionica (konac 1. do 3. stoljeća).

Tav. 7: Vasellame per vino dalle officine dell'Asia Minore e di Cnido (fine I sec. - III sec.).

Tab. 8: Maloazijske i knidske radionice, zoomorfni recipijenti (konac 1. do 3. stoljeća).
Tav. 8: Officine dell'Asia Minore e di Cnido, recipienti zoomorfi (fine I sec. - III sec.).

ANFORE PER IL VINO E VASELLAME PER SERVIRLO DELLA
COSTA CROATA DELL'ADRIATICO

Zdenko BRUSIĆ

Facoltà di Lettere e Filosofia, HR-23000 Zadar, Obala Kralja Krešimira IV. 2

RIASSUNTO

All'epoca dell'ellenismo e dei primi secoli dell'antichità, l'uso del vino presso popoli quali gli Histri, i Giapidi, i Liburni, i Dalmati ed altri è già molto esteso, sia che si limitino a produrlo dalla vite silvestre o che lo acquistino tramite gli empori greci e romani. Da sottolineare in particolar modo che lungo la costa orientale dell'Adriatico correva un'antica via di navigazione che collegava il Mediterraneo orientale all'Europa centrale. Le popolazioni autoctone delle zone litoranee cominciarono pertanto molto presto a scambiare i propri prodotti e ad acquistare generi di lusso nei vari centri del Mediterraneo. Su questa rotta marittima sono stati trovati numerosi resti di carichi e attrezzature di navi elleniche e romane naufragate. Fra i resti di carichi rinvenuti nei numerosi siti archeologici sottomarini predominano le anfore da vino (greco-italiche dei tipi Lamboglia 2, Dressel 6A e 2-4). I frequenti ritrovamenti negli abitati della Liburnia di frammenti di queste anfore risalenti al periodo dal II secolo a.C. al II secolo d.C. stanno a testimoniare che anche i Liburni usarono acquistare il vino nelle aree più vinifere del Mediterraneo. In Liburnia inoltre si hanno tracce evidenti di importazione di lussuoso vasellame con decorazioni in rilievo usato per servire, mescolare e bere il vino. A questo riguardo interessante soprattutto il naufragio presso l'isola di Zlarin sul cui luogo sono state ritrovate non solo anfore da vino ma anche vasellame per vino destinato alla vendita. Nelle grandi tombe ellenistiche delle necropoli della popolazione locale dei Liburni scoperte testimonianze dell'uso di crateri ellenistici, decorati a rilievo, e di coppe megariche già nel II e I secolo a.C. Anche più tardi, quando dopo l'instaurazione dell'Impero romano predomina il rito dell'incenerimento, si può notare che i Liburni usino lussuoso vasellame con decorazioni in rilievo che viene frantumato durante i riti funerari: in occasione della cremazione si beve vino e si rompono i vasi posandone i frammenti nella tomba. Oltre alle già citate ceramiche ellenistiche con decorazioni in rilievo, in riti del genere viene usata anche terra sigillata aretina e norditalica. In Liburnia, l'importazione di vasellame per vino con decorazioni in rilievo avverrà anche in seguito, come testimoniato dalla comparsa in quei luoghi di lussuose ceramiche smaltate e di vasellame proveniente dal Mediterraneo orientale, in primo luogo dalle officine di Cnido, quali le anfore, gli anforischi e recipienti zoomorfi. Compaiono altresì numerosi bicchieri con ornamentazione a rilievo di officine varie ed infine anche vasellame prodotto in laboratori nordafricani. Le citate conoscenze archeologiche sono avvalorate anche da testimonianze di scrittori dell'antichità che parlando delle popolazioni indigene non mancano di sottolineare la loro smoderatezza nel bere. Ma nonostante questo dato di fatto dobbiamo constatare che la vite ovvero la bevanda che se ne ricava, il vino, sono stati degli accompagnatori fissi della civiltà ed uno degli stimoli fondamentali della creatività dell'uomo. È dunque alle proprietà inebrianti del vino e di altre bevande che dobbiamo tutto quell'insieme di forme e di decorazioni di vasi che va dalle stule di bronzo degli Illiri subalpini ai numerosi vasi di ceramica, vetro e metalli preziosi usati per mescolare, servire e bere l'eccitante bevanda dionisiaca.

Parole chiave: anfore, ceramica aretina, ceramica ellenistica a rilievo, Liburni, ceramica, Dalmazia, archeologia subacquea, epoca romana, trasporto, importazione-esportazione, abitudini relative al consumo di vino, culto

LITERATURA

- Brusić, Z. (1974):** Rt Plavac, Zlarin kod Šibenika-ostaci antičkog brodoloma. *Arheološki pregled* 16, 103-104.
- Brusić, Z. (1988):** Helenistička reljefna keramika u Liburniji. *Diadora* 10, 19-63.
- Brusić, Z. (1990):** Italiska terra sigillata u Liburniji. *Diadora* 12.
- Brusić, Z. (1990a):** Resnik kod Kaštel Novog, helenističko pristanište. *Arheološki pregled* 1990, 117-119.
- Brusić, Z. (1989):** Reljefna sjevernoitaliska terra sigillata iz Liburnije. *Diadora* 11, 93-158.
- Brusić, Z. (1993):** Vrste importa helenističke i rimske keramike u Liburniju. *Simpozij Umjetnost na istočnoj obali Jadrana*. Posebno izd. Ped. fak. Rijeka, 81-90.
- Brusić, Z. (1999):** Hellenistic and Roman Relief Pottery in Liburnia. *BAR Int. Ser.* 817.
- Casson, L. (1971):** Ships and Seamanship in the Ancient World.
- Parker, J. (1992):** Ancient Shipwrecks of the Mediterranean & the Roman Provinces. *BAR Int. Ser.* 580.
- Starac, A. (1995):** Morfologija sjevernojadranskih amfora: Primjeri iz Istre. *Diadora* 16-17, 135-146.
- Zaninović, M. (1979):** Iliri i vinova loza. *Godišnjak Centra za balkanološka istraživanja* 13-2, 261-271.